

*П. Яроцький** (м. Київ)

УДК 2-16

5.1. ФІЛОСОФСЬКО-ТЕОЛОГІЧНІ ПОШУКИ “ЦІЛКОМ ІНШОГО” БОГА, НІЖ ЙОГО УЯВЛЯЄ ТРАДИЦІЙНЕ ХРИСТІЯНСТВО

Досліджувана в статті тема нині є надто актуальною, зокрема у світлі нових віянь в католицькій теології. Сучасна геополітика, глобалізація, секуляризація, постмодернізм створюють для Церкви і традиційної релігійної віри нові виклики. Нинішній понтифік Бенедикт XVI окреслив їх у своїй доповіді під час традиційної щорічної підсумкової зустрічі з кардиналами, єпископами і співробітниками Римської курії¹⁸¹, що й окреслює завдання нашої праці. Характеризуючи світоглядну і моральну ситуацію у сучасній Європі, понтифік у центр своєї рефлексії поставив проблему Бога. Церква, як вважає папа, повинна говорити про багато речей, пов'язаних з буттям людини, про свою структуру, організацію церковного життя. Але єдиною актуальною темою сучасної Церкви є Бог.

“Великою проблемою Заходу є забуття про Бога, і це забуття поширюється щораз більше, – з сумом констатує Бенедикт XVI. – У деяких регіонах Європи, насамперед в Німеччині більшість жителів неоохрещені. Вони вважають, що християнство і Бог – це речі, які належать до минулої епохи”¹⁸². Подорожуючи Баварією, Бенедикт XVI був вражений атмосферою забуття Бога і секулярною налаштованістю суспільного і приватного життя своїх земляків.

Саме це спонукало папу торкнутися інших важливих теологічних тем, зокрема, що таке “Царство Боже”, про прихід якого моляться християни, як це заповідав Ісус Христос у своїй Нагірній проповіді: “Нехай прийде Царство Твоє, нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі” (Мт. 6:10). Інтерпретуючи теологічні постулати у характерній для нього антиномічній

* Яроцький Петро Лаврентійович – доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

¹⁸¹ L'Osservatore Romano (wyd. polsk.). – 2007. – №2 (290). – S. 40-44.

¹⁸² Ibidem. – S. 41.

стилістиці, Бенедикт XVI пояснив, що “прихід Царства Божого не означає реальності, яка має настати швидше чи пізніше в найближчій майбутності. Не йдеться також про кращий світ, який поступово намагаємося створити власними силами. У понятті “Царство Боже” Бог має пріоритетне значення. “Царство Боже” означає, що “Бог царює”. Бог є присутнім, і це має істотне значення для людей у світі”. Поглиблюючи свою рефлексію, папа, зрештою, дав таке визначення: „Царство Боже не прийде таким чином, що можна буде стояти на узбіччі й спостерігати його прихід. Царство Боже зростає там, де втілена воля Божа. Присутнє там, де люди дозволяють, щоб Бог увійшов в їхнє життя”¹⁸³. Відтак, розуміння одного з 12 членів Християнського символу віри набуває цілком іншого – поцейбічного і сучасного, приземленого і морально-етичного значення.

У зв'язку з цією теологічною інновацією поставлено питання про діалог віри і розуму, яке також пов'язується з темою Бога. Бенедикт XVI пильно стежить за розвитком сучасної філософської думки. Спілкуючись з Юргеном Габермасом, представником комунікативного напрямку у філософії, він отримав від нього пораду „закодувати християнську віру на мову секулярного суспільства, щоб надати їй нової переконливості й результативності”. Поглиблюючи своє розуміння цієї філософської інновації, папа вважає, що світ має потребу в діалозі віри і розуму. Витоки цієї проблеми Бенедикт XVI шукає у минулому. У свій час Іммануїл Кант вважав, що сутність просвітництва виражалася *sapere aude*: відвагою розуму, яка не дозволяє, щоб його обмежували будь-які упередження. Пізнавальні здібності людини, її панування над матерією завдяки силі наукового знання викликали неувийняй до того часу прогрес. Це визнає Бенедикт XVI. Але водночас він переконаний, що влада людини над природою, яка зросла завдяки науці, щораз більше перетворюється у небезпеку, загрожуючи самій людині й світові, оскільки розум, цілком спрямований на оволодіння світом, уже не визнає меж. Віддаючи належне епосі Просвітництва, яка „запатентувала” відвагу людської мислі, надала пріоритет розуму, започаткувала взаємозалежність науки і прогресу, папа вважає, що зрештою наступило „поступове засліплення розуму, який ґрунтується виключно на власному фундаменті, що обходиться без віри в Бога”.

Свій погляд на мінімізацію дуалізму розуму і віри Бенедикт XVI означив у такому антиномічному викладі:

- віра в Бога, який є творчим Розумом Всесвіту, повинна бути наукою прийнятою по-новому, як виклик і шанс;
- віра також повинна по-новому визнати для себе межу всеохопленості й розумності;
- розум потребує Логоса, який є початком і світлом розуму;
- віра потребує діалогу з сучасним розумом¹⁸⁴.

¹⁸³ Ibidem. – S. 42.

¹⁸⁴ Ibidem. – S. 43.

Виступаючи 17 квітня 2008 р. у Католицькому університеті Америки, Бенедикт XVI закликав всі навчальні заклади Католицької Церкви, спираючись на Логос – Творчий Божий Розум, долучитися до освітньої діяльності, домінантою якої має бути «утвердження ідеї Бога». Він закликав визнати, що сучасна „криза правди” коріниться у „кризі віри”. Папа підкреслив: „Ми знаємо і з тривогою спостерігаємо ці труднощі або небажання, з якими багато людей нині ставляться до Бога. Це – складне явище, про яке я безперервно думаю”¹⁸⁵. Він запропонував „створити діяконію істини у суспільствах, де секулярна ідеологія вбиває клин між істиною і вірою”. Загрозу вірі Бенедикт XVI бачить в ототожненні істини зі знанням і позитивістському досвіді, що заперечує основи віри, відкидає метафізику та потребу етичного погляду на життя.

Корені „кризи віри” папа також вбачає у деформації свободи в розумінні сучасної молодшої генерації. Свобода – це не право уникати відповідальності, а право брати її на себе, резюмує папа. Він закликав Церкву виступати проти „різних типів ірраціональності”, алогічності, оскільки основи католицької віри й практики існують для розуму, щоб „очищати” його. „Діяконія істини” має надавати кожному новому поколінню можливість остаточно з’ясувати істину про сенс життя та призначення історії.

В енцикліці *Spe salvi* (видана 30 листопада 2007 р. у Римі) папа у пошуці відповіді на питання, що є змістом християнської надії, піддає критичному аналізу погляди видатних представників філософської думки – Ф.Бекона, І.Канта, М.Горкгаймера, Т.Адорно і К.Маркса, кожен з яких „забув про людину та її свободу”. Разом з тим він не щадить від критики сучасне християнство, яке „надто великою мірою сконцентрувалося лише на особі та її спасінні”. Відтак, християнська ідея індивідуального спасіння душі, підкреслює папа, „відповідальна за втечу від того, що є спільне для людства”. Християнське вчення, як вважає Бенедикт XVI, стало викривленим, а „егоїстичний пошук індивідуального спасіння спричинив ігнорування служіння іншим”. Відповідь на питання, як це могло статися, папа знаходить у рефлексії на світогляд людини чинників Нової і Новітньої історії, взаємозалежності науки і практики, тобто того інтелектуального пориву, який, починаючи від Ф.Бекона, розглядав досвід, експеримент як основу людського пізнання і прогресу.

Спираючись на експериментальні науки, вже Ф.Бекон довів, що панування, дане Богом людині над сотвореним світом і втрачене з причини первородного гріха, знову повернуте. Бенедикт XVI саме в цьому побачив витоки „кризи віри”, яка стала відсунутою на площину приватну і позаземну самою ж Церквою, а тому віра стала неактуальною для прогресу людства. Відкуплення від гріха, відновлення утраченого раю людство уже не очікувало від віри, а від зв’язку науки і практики, що стимулював науково-технічний прогрес, починаючи від епохи Просвітництва до Новітнього часу. Віра у

¹⁸⁵ Див.: Католицький вісник. –2008. – №10 (439). – С. 1.

Ф.Бекона отримує нову формулу – віру в прогрес, в якій центральне місце посідають дві категорії: розум і свобода. Саме в цих ключових поняттях, зазначається в енцикліці „*Spe salvi*“, „думка спрямовується проти кайданів віри і Церкви“. Поняття віри і надії було поглиблено рефлексією Іммануїла Канта на французьку революцію як „перемогу доброго принципу над злим шляхом устанавленням Царства Божого на Землі“. І.Кант проголосив перехід від „церковної віри“ (догматичної) до „віри релігійної“ (єдино розумної). Продовжуючи аналіз витоків чинників, які спричинили „кризу християнської віри і надії“, Бенедикт XVI зазначає, що Карл Маркс „підхватив виклик епохи і з гостротою своєї думки і великим аналітичним талантом повернув хід історії до спасіння, до того, що І.Кант назвав „Царством Божим на Землі“.

Бенедикт XVI дослівно викладає концепцію К.Маркса: як тільки розвіється правда про потойбічний світ, потрібно встановити правду про поцейбічний світ. Критика неба перетворюється у критику землі, критика теології у критику політики. Він дорікає К.Маркса за „фундаментальну помилку“: він забув про людину та її свободу, твердив, що завдяки „упорядкуванню економіки“ все в цьому світі буде гармонізовано. Помилкою К.Маркса, за визначенням папи, є його матеріалізм, який перетворив людину в продукт економічних відносин. Такий ретроспективний аналіз дозволив понтифіку знову повернутися до питання: на що людство може покладати свою надію? Відповідь папи досить антиномічна. Він вважає, що з критикою Нового і Новітнього часу та його видатних представників філософської і соціологічної думки „потрібно поєднати критику сучасного християнства, яке знову повинно вчитися розуміти себе, починаючи від своїх коренів“¹⁸⁶.

Погоджуючись з тим, що наука може багато зробити для гуманізації світу і людини й разом з тим знищити світ і людину, Бенедикт XVI все ж критикує християнство, яке в той час, коли науковий прогрес робив великі досягнення в Новій і Новітній історії, християни „великою мірою концентрувалися на особистому спасінні“. Саме через це, робить висновок папа, християнство „закрило горизонт надії“ і „не реалізувало величі свого завдання“.

Атеїзм XIX і XX ст., як зазначається в енцикліці „*Spe Salvi*“, з погляду його генези, є моральним протестом проти несправедливості у світі, проти самого несправедливого світу: „Світ, в якому існує несправедливість, страждання невинних і процвітає цинізм влади, не може бути справою справедливого і доброго Бога. З погляду моралі, такий Бог є проблематичним для людського сприйняття. Оскільки Бог не може встановити справедливого світу, то його або немає, або він сам є несправедливим. Відтак, людина сама, живучи у цьому несправедливому світі, зобов'язана встановити справедливість“¹⁸⁷. Бенедикт XVI, після такого цілком вмотивованого викладу моральної концепції атеїзму, не вдається до традиційної християнської

¹⁸⁶ *Spe Salve* // *L'Osservatore Romano* (wyd. polsk.). – 2011. – №1. – S. 12.

¹⁸⁷ *Ibidem*. – S. 20.

теодицеї, вважаючи, очевидно, її незрозумілою і непереконливою для мислення людини сучасного секулярного світу.

Бенедикт XVI звертається до „великих мислителів франкфуртської школи" Макса Горкгаймера і Теодора Адорно, які так само критикували як атеїзм, так і теїзм. Горкгаймер рішуче заперечував можливість будь-якої іманентної заміни Бога і разом з тим не сприймав образ Бога доброго і справедливого. Радикалізуючи екстремальну старозавітну заборону створення образу-подобини Бога, Горкгаймер висловлював „тугу за цілком Іншим". Адорно також виступав проти будь-якого образу, включно з образом люблячого Бога. Полемізуючи з цими філософами, папа намагається довести, що „для віруючої людини заперечення будь-якого образу Бога не може йти так далеко, що допровадить до „ні" у ставленні до обидвох світоглядів – теїзму і атеїзму, як цього хотіли Горкгаймер і Адорно, оскільки протест проти Бога в ім'я справедливості нічому не слугує. Світ без Бога є світом без надії. Тільки Бог може встановити справедливість, а віра дає впевненість, що Він це зробить"¹⁸⁸.

І все ж „туга за цілком Іншим" Горкгаймера стимулює папу визнати, що світ і Церква потребують нового поняття Бога і нового розуміння Бога. Це пошуки „іншого Бога", ніж його уявляла середньовічна Церква в розумінні приготовленого Ним небесного раю і благодатної насолоди для праведників і вічних мук у вогняному пеклі для грішників. Змінюються погляди автора енцикліки „*Spe Salvi*" і на традиційне християнське розуміння Останнього суду, Другого приходу Христа, вічного життя та інших догматів християнської есхатології.

Судячи з інновацій і антиномій Бенедикта XVI, сучасна католицька теологія „звільнюється" від фундаменталістської посттридентської есхатології. І це простежується у низці праць сучасних католицьких теологів. Так, скажімо, „небеса" не вважаються у точному значенні цього слова „місцем": «Перебувати на небесах означає перебувати у Божій присутності... небеса не існують, а набувають буття"¹⁸⁹. Другий прихід Христа означається словом *parousia* (від грецьк. „присутність", „прибуття") як ідея, яка „часто розуміється надто буквально". Тому в сучасному католицькому вченні відсутнє фундаменталістське використання і тлумачення євангельських текстів (зокрема таких, як 1 Сол. 4:17 та Об. 3:10) на доказ буквального приходу Христа як судді, на кшталт знаменитої фрески Мікеланджело із зображенням Страшного суду в Сикстинській капелі. „Сучасне католицьке вчення не зобов'язує вірити, що Господь у буквальному значенні одного разу зійде з неба на хмарах"¹⁹⁰, щоб судити живих і мертвих. Образ євангельського пекла, як місця, де грішники піддаються посмертній карі (Мт. 5:22; 18:9; Мк. 9:43,45,48), вилучається із сучасного католицького віровчення. „Розуміння Бога як могутнього божества, що засуджує грішників на вічні муки, не має великого

¹⁸⁸ Ibidem.

¹⁸⁹ Рауш Т. Католичество в третьем тысячелетии. – М., 2007. – С. 262.

¹⁹⁰ Там само. – С. 263.

богословського сенсу. Бог нікого не карає – ні в цьому житті, ні в наступному"¹⁹¹. Справжнє значення пекла подається як „остаточне відчуження, що є результатом гріха", як „вічне буття без Бога". Використовуючи яскраву метафору із п'єси Жан-Поля Сартра «Виходу немає», сучасні католицькі теологи зазначають: «Пекло означає вічно залишатися тим, чим ми себе зробили"¹⁹². Це стосується й інших католицьких догматів. Учення про чистилище було ухвалене II Ліонським (1274 р.) і Флорентійським (1439 р.) соборами і знову підтверджена Тридентським собором (1545-1568 рр.). Сучасне католицьке богослов'я вважає, що „як есхатологічна концепція, чистилище не слід розуміти у часових і просторових вимірах", а як уявну „зустріч з Богом у момент смерті і навіть раніше..."¹⁹³. Що стосується існування диявола і злих духів, як це свідомо передбачалося традиційною католицькою вірою, то нині багато католицьких теологів вважають демонологію сумнівною концепцією. „Не зрозуміло, чи ухвалювалася вона будь-коли формально. Диявол згадується Магестеріумом (віронавчальною владою Католицької Церкви. – П.Я.) тільки в контексті богословського творення, в якому стверджувалося, що диявол та інші духи були створені благими, але стали злими із своєї волі"¹⁹⁴.

Після цього буде доречним знову повернутися до енцикліки Бенедикта XVI „*Spe Salvi*". Її автор визнає, що „у Великому *Credo* Католицької Церкви немає оформленого догмату про Другий прихід Христа". Поскільки християнська віра „зіндивідуалізована і спрямована на особисте спасіння", то, як зазначається в цій енцикліці, „думка про Останній Суд у сучасній епосі майже відсутня. Люди, які живуть в ненависті, які цілком змарнували своє прагнення до правди й любові, ці люди уже себе знищили і знаходяться в стані, який характеризується словом „пекло"¹⁹⁵. Бенедикт XVI солідаризується з тими сучасними католицькими теологами, які вважають, що „вогонь, який спалює і водночас спасає", є сам Христос, „зустріч з яким є вирішальним актом Суду", а відтак „зустріч з Христом перепалює і перетворює" кожную людину уже зараз і в цьому світі, бо „дає здобути власну ідентичність". Цей процес, як зазначається в енцикліці „*Spe Salvi*", „не вимірюється часом нашого світу, а є часом серця, часом переходу до єдності з Богом".

У такий спосіб – антиномічно і якоюсь мірою релятивістськи – Бенедикт XVI пояснює інші есхатологічні поняття, зокрема, що таке „вічне життя". «Це спроба дати ім'я незнаній і все ж таки знаній дійсності. Це словосполучення неминуче викликає сум'яття через свою недостатність... Вічність складається не з постійного ланцюгу календарних днів, а постає як щось подібне до найвищого моменту задоволення, коли Всесвіт обіймає нас, а ми обіймаємо Всесвіт. Це може бути момент занурення в океан нескінченної любові, у якому

¹⁹¹ Там само. – С. 266.

¹⁹² Там само.

¹⁹³ Там само. – С. 267-268.

¹⁹⁴ Там само. – С. 265.

¹⁹⁵ *Spe Salve* // *L'Osservatore Romano* (wyd. polsk.). – 2011. – №1. – S. 22.

час – „раніше" і „потім" – більше не існує"¹⁹⁶. „Коли б не було смерті або вона була відтермінована в нескінченність, Земля і люди опинилися б у незвичайній ситуації, і це не було б корисним для кожного із нас, - резюмує Бенедикт XVI. - У цьому виявляється суперечність наших вчинків, яка пов'язана із внутрішньою суперечністю нашого існування. З одного боку, не хочемо вмирати, відтак, ті, що люблять нас, не хочуть нашої смерті. З іншого боку, не прагнемо також існувати в нескінченності, оскільки наша Земля не була створена з такою перспективою... Відтак, прагнемо лише одного – щасливого життя, життя, яке є щастям"¹⁹⁷. Всупереч зазначеній антиномічності теологічно-філософських рефлексій автора енцикліки „*Spe Salvi*", важко не погодитися з реалістичністю висновку: люди прагнуть не „захмарених небес", а простого людського земного щастя. Зробити своє життя духовно багатим і щасливим – в цьому сенс життя, його вічність й безсмертя.

А н о т а ц і ї

Стаття П.Яроцького «**Філософсько-теологічний пошук «цілком Іншого Бога», ніж його уявляє традиційне християнство**» написана на основі опрацювання нових документів папи Бенедекта XVI, який вважає, що нині панування, дане Богом людині над ним сотвореним світом, повернуте. Але це ж спричинило й нову «кризу віри», її деактуалізацію. В центрі рефлексій нинішнього Понтифіка є саме проблема Бога, який щонайбільше піддається забуттю. Папа вдається до мінімізації дуалізму розуму і віри. Оскільки акцент на особистому спасіння призвів до того, що християнство не змогло зреалізувати велич своїх завдань, то це спонукало до пошуку «іншого Бога».

Ключові слова: Інший Бог, Царство Боже, діалог віри і розуму, криза віри, сучасний католицизм, вічне життя, атеїзм.

Статья П.Яроцкого «**Философско-теологический поиск «совсем Иного Бога», нежели его представляет традиционное христианство**» написана на основе изучения новых документов папы Бенедикта XVI, который считает, что ныне господство, предоставленное Богом человеку над созданным им миром, возвращено. Но это и породило новый «кризис веры», ее дезактуализацию. В центре рефлексий нынешнего Понтифика предстает именно проблема Бога, которого больше всех забывают верующие христиане. Папа пытается минимизировать дуализм веры и разума. Поскольку акцент на личном спасении привел к тому, что христианство не смогло реализовать величие своих задач, то это послужило поводом христианину для поиска «Иного Бога».

Ключевые слова: Иной Бог, Царство Божье, диалог веры и разума, кризис веры, современный католицизм, вечная жизнь, атеизм.

¹⁹⁶ Ibidem.

¹⁹⁷ Ibidem.